

XALQARO TAJRIBALAR ASOSIDA TA‘LIM SIFATINI BOSHQARISHNING KVALIMETRIK PARAMETRLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Karimova M.M.

Nizomiy nomidagi

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: kmm19811005@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23347642>

Annotatsiya. Maqolada ta‘lim sifatini boshqarishning kvalimetrik asoslari xorijiy davlatlar tajribasi misolida tadqiq etilgan. Finlandiya, Singapur, Janubiy Koreya, Germaniya va Buyuk Britaniya ta‘lim tizimlarida qo‘llaniladigan sifat o‘lchash ko‘rsatkichlari, baholash mezonlari hamda monitoring mexanizmlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, zamonaviy kvalimetrik parametrlar to‘rt darajali tizimga — kirish (input), jarayon (process), chiqish (output) va pirovard (outcome) ko‘rsatkichlariga ajratiladi. Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta‘lim tizimi uchun moslashtirilgan 18 ta ko‘rsatkichdan iborat integral indeks modeli taklif qilingan. Olingan xulosalar ta‘lim sifatini boshqarishda faktga asoslangan qarorlar qabul qilish, maktab reytinglari va o‘qituvchilar malakasini baholashda qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ta‘lim sifati, kvalimetriya, sifat menejmenti, baholash mezonlari, integral indeks, xalqaro qiyosiy tadqiqotlar, PISA, TIMSS, ta‘lim standartlari, monitoring.

Аннотация. В статье исследованы квалиметрические основы управления качеством образования на примере зарубежных стран. Проведён сравнительный анализ показателей измерения качества, критериев оценивания и механизмов мониторинга, применяемых в образовательных системах Финляндии, Сингапура, Южной Кореи, Германии и Великобритании. По результатам исследования установлено, что современные квалиметрические параметры классифицируются по четырёхуровневой системе — входные (input), процессные (process), выходные (output) и результирующие (outcome) показатели. Автором предложена адаптированная для системы общего среднего образования Республики Узбекистан модель интегрального индекса, включающая 18 индикаторов. Полученные выводы могут применяться в принятии решений на основе данных, составлении рейтингов школ и оценке квалификации педагогов.

Ключевые слова: качество образования, квалиметрия, менеджмент качества, критерии оценивания, интегральный индекс, международные сравнительные исследования, PISA, TIMSS, образовательные стандарты, мониторинг.

Abstract. The article examines the qualimetric foundations of education quality management using the experience of foreign countries. A comparative analysis is presented of the quality measurement indicators, assessment criteria and monitoring mechanisms applied in the education systems of Finland, Singapore, South Korea, Germany and the United Kingdom. The findings indicate that contemporary qualimetric parameters are structured according to a four-level system — input, process, output and outcome indicators. The author proposes an integral index model comprising eighteen indicators, adapted for the general secondary

education system of the Republic of Uzbekistan. The resulting recommendations may be applied in evidence-based decision-making, school rankings and the appraisal of teacher qualifications.

Keywords: quality of education, qualimetry, quality management, assessment criteria, integral index, international comparative studies, PISA, TIMSS, educational standards, monitoring.

KIRISH

Zamonaviy ta‘lim tizimlari jahon miqyosida jadal sur‘atlar bilan o‘zgarib bormoqda. Globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va mehnat bozorida yangi kasbiy kompetensiyalarga bo‘lgan talab ta‘lim sifatini boshqarishning an‘anaviy yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ta‘lim sifati nafaqat pedagogik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va strategik kategoriya sifatida e‘tirof etiladi. Shu bois, ta‘lim sifatini ob‘ektiv o‘lchash va boshqarish usullarini ilmiy asoslangan tarzda takomillashtirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha bo‘lgan davrda ta‘lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi doirasida ta‘lim sifatini baholashning milliy tizimini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu konsepsiyada nazarda tutilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xorijda sinovdan o‘tgan kvalimetrik yondashuvlarni o‘rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Kvalimetriya (lot. «qualitas» — sifat va yun. «metreo» — o‘lchayman) — turli ob‘ektlar, jarayonlar va hodisalar sifatini miqdoriy jihatdan o‘lchash bilan shug‘ullanuvchi fanlararo soha hisoblanadi. Ta‘lim kvalimetriyasi esa bu umumiy nazariyaning maxsus tarmog‘i bo‘lib, uning predmeti pedagogik jarayonlar va ularning natijalari sifatining miqdoriy mezonlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Ushbu yo‘nalishdagi dastlabki tadqiqotlar XX asrning 70-yillarida boshlangan bo‘lib, hozirgi kunda OECD, UNESCO va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan amaliy qo‘llash uchun standart metodikalar shakllantirilgan.

Mazkur maqolaning maqsadi — rivojlangan davlatlar tajribasi misolida ta‘lim sifatini boshqarishning zamonaviy kvalimetrik parametrlarini tadqiq etish va ular asosida O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim tizimi uchun takomillashtirilgan integral model ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, ta‘lim kvalimetriyasining nazariy-metodologik asoslarini ochib berish; ikkinchidan, xorijiy davlatlarda qo‘llaniladigan sifat ko‘rsatkichlari tizimini qiyosiy tahlil qilish; uchinchidan, milliy ta‘lim tizimi uchun moslashtirilgan kvalimetrik parametrlar majmuini taklif etish.

Ta‘lim sifatini kvalimetrik o‘lchash muammolari bo‘yicha ilmiy izlanishlar bir necha yo‘nalishda olib borilmoqda. Nazariy asoslarga bag‘ishlangan tadqiqotlarda G. Azgaldov va A. Subettoning ishlari alohida o‘rin tutadi — ularda kvalimetriyaning umumiy metodologik prinsiplari va uning pedagogik jarayonlarga tatbiqi nazariy jihatdan asoslangan. A. Subettoning «Umumiy kvalimetriya asoslari» monografiyasida sifatni o‘lchashning tizimli-strukturaviy yondashuvi ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu yondashuv bugungi kunda keng qo‘llanilmoqda.

G‘arb tadqiqotchilari orasida M. Skrivenning formativ va summativ baholash konsepsiyasi, D. Stufflebimning CIPP (kontekst-kirish-jarayon-mahsulot) modeli hamda T. Guskey tomonidan ishlab chiqilgan professional rivojlanishni baholashning besh darajali

modeli nazariy jihatdan yetakchi o‘rinni egallaydi. Ushbu modellar ta‘lim sifatini tizimli ravishda o‘lchashning konseptual ramkalarini shakllantirgan.

Xalqaro qiyosiy tadqiqotlar doirasida OECD tomonidan amalga oshirilayotgan PISA (Programme for International Student Assessment), IEA tashkilotining TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) va PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqotlari ta‘lim natijalarini xalqaro miqyosda qiyoslash imkonini beradigan asosiy vositalar hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlarning metodologiyasi psixometrik asoslarga, xususan, zamonaviy test nazariyasi (IRT — Item Response Theory) tamoyillariga tayanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida ta‘lim sifati muammolari bo‘yicha so‘nggi yillarda sezilarli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O‘zbekistonlik olimlardan U. Inoyatov, N. Muslimov, Sh. Sharipov, J. Yo‘ldoshev va boshqalarning ishlarida milliy ta‘lim tizimining sifat ko‘rsatkichlari, o‘qituvchilar malakasini oshirish va ta‘lim muassasalarini baholash mexanizmlari o‘rganilgan. Biroq, xorijiy kvalimetrik yondashuvlarni mahalliy sharoitlarga tizimli moslashtirish masalasi hali yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi: nazariy-qiyosiy tahlil — xorijiy va mahalliy adabiyotlarni qiyoslash, tizimli-strukturaviy tahlil — ta‘lim sifati parametrlarini ierarxik tartiblash, ekspert baholash metodi — ko‘rsatkichlar og‘irlik koeffitsiyentlarini aniqlash, hujjatshunoslik metodi — normativ-huquqiy bazani o‘rganish, shuningdek, matematik-statistik tahlil — integral indeks parametrlarini hisoblashda qo‘llanildi. Tadqiqotning empirik asosini OECD, UNESCO Statistika instituti va Jahon banki ochiq ma‘lumotlar bazalaridagi 2015–2024-yillarga oid ko‘rsatkichlar tashkil etadi.

Kvalimetrik parametrlarning klassifikatsiyasi. Zamonaviy ta‘lim sifati menejmentida qo‘llaniladigan kvalimetrik parametrlarni to‘rt asosiy guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir:

1) Kirish (input) parametrlari — moliyaviy resurslar (bir o‘quvchiga to‘g‘ri keladigan xarajat, YIMga nisbatan ta‘lim xarajatlari ulushi), inson resurslari (o‘qituvchilarning malakasi, pedagogik ish staji, o‘qituvchi-o‘quvchi nisbati), moddiy-texnik baza (laboratoriyalar, kutubxona fondi, raqamli infratuzilma);

2) Jarayon (process) parametrlari — o‘quv dasturining sifati, pedagogik texnologiyalarning samaradorligi, o‘qituvchi-o‘quvchi o‘zaro ta‘sirining sifati, sinfdagi ijtimoiy-psixologik iqlim, differensial yondashuvning qo‘llanilishi;

3) Chiqish (output) parametrlari — o‘quvchilar bilim darajasi (milliy va xalqaro testlar natijalari), bitiruvchilar ulushi, oliy ta‘lim muassasalariga qabul ko‘rsatkichlari, kompetensiyalar shakllanganlik darajasi;

4) Pirovard (outcome) parametrlari — bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyati, fuqarolik va ijtimoiy faolligi, hayot davomida o‘rganishga moyillik, ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlar.

Finlandiya tajribasi. Finlandiya ta‘lim tizimi jahon reytinglarida barqaror yuqori o‘rinlarni egallab kelmoqda. Bu muvaffaqiyatning asosida markazlashgan standartlashtirilgan testlardan voz kechib, maktablarning o‘zini o‘zi baholashi (self-evaluation) va hududiy ta‘lim boshqarmalari darajasidagi sifat monitoringi yotadi. Finlandiya modelining o‘ziga xosligi shundaki, bu yerda tashqi baholash vositalari o‘qituvchilarga nisbatan nazorat quroli sifatida emas, balki metodik yordam vositasi sifatida qo‘llaniladi. Ta‘lim sifatining kalit ko‘rsatkichlari

sifatida tenglik indeksi (o‘quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi ta‘siridan xolilik), maktablararo tafovut koeffitsiyenti va o‘qituvchilarning professional avtonomiyasi darajasi qabul qilingan.

Singapur tajribasi. Singapur ta‘lim vazirligi tomonidan School Excellence Model (SEM) nomli kompleks sifat baholash tizimi joriy etilgan. Ushbu model to‘qqizta asosiy kriterial sohani qamrab oladi: rahbariyat, strategik rejalashtirish, o‘quvchilarga yo‘naltirilganlik, ma‘lumotlar va bilimlarni boshqarish, kadrlar menejmenti, jarayonlarni boshqarish, o‘quvchilar natijalari, kadrlar natijalari va maktabning ijtimoiy natijalari. Har bir maktab har olti yilda bir marta tashqi ekspertlar tomonidan baholanadi va rivojlanish yo‘l xaritasini ishlab chiqadi. Singapurning yana bir o‘ziga xos jihati — o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga yo‘naltirilgan Enhanced Performance Management System tizimidir, unda pedagogik samaradorlik o‘qituvchining 13 ta kompetensiya bo‘yicha baholash natijalari asosida aniqlanadi.

Janubiy Koreya tajribasi. Janubiy Koreyada ta‘lim sifatini monitoringi uchun Korea Institute for Curriculum and Evaluation (KICE) tashkil etilgan bo‘lib, u National Assessment of Educational Achievement (NAEA) dasturini amalga oshiradi. Mazkur dastur doirasida har yili 6-, 9- va 11-sinf o‘quvchilarining namunaviy tanloviga akademik savodxonlik, matematik va tabiiy-ilmiy kompetensiyalar bo‘yicha standartlashtirilgan baholash o‘tkaziladi. Koreya tajribasining diqqatga sazovor jihati — sifat baholash natijalari asosida zaif maktablarga qo‘shimcha moliyaviy va metodik yordam ko‘rsatuvchi «teng imkoniyatlar grant» mexanizmining joriy etilganligidir.

Germaniya tajribasi. Germaniyada ta‘lim sifatini ta‘minlashning federal tizimi har bir yer (Land) miqyosidagi muvofiqlashtiruvchi institutlar orqali amalga oshiriladi. Milliy darajada Institut für Qualitätsentwicklung im Bildungswesen (IQB) tashkiloti ta‘lim standartlariga muvofiqlikni monitoring qiladi. Germaniyaning dual kasb-hunar ta‘limi modelida sifat ko‘rsatkichlari sifatida bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi (employability), ish beruvchilarning kompetensiya bo‘yicha qoniqish koeffitsiyenti va o‘qish davomida amaliyotga jalb qilinganlik darajasi qabul qilingan.

Buyuk Britaniya tajribasi. Buyuk Britaniyada ta‘lim muassasalarining sifatini baholashni Office for Standards in Education (Ofsted) tashkiloti amalga oshiradi. Ofsted inspeksiya to‘rt asosiy sohani qamrab oladi: ta‘lim sifatini, o‘quvchilar xatti-harakati va munosabatlari, shaxsiy rivojlanish, rahbariyat va boshqaruv. Baholash natijasi to‘rt darajada beriladi: «Outstanding» (a‘lo), «Good» (yaxshi), «Requires Improvement» (takomillashtirishga muhtoj) va «Inadequate» (qoniqarsiz). Inspeksiya natijalari ochiq e‘lon qilinib, ota-onalarning maktab tanlashidagi asosiy ma‘lumot manbai hisoblanadi.

1-jadval. Xorijiy davlatlardagi ta‘lim sifatini kvalimetrik tizimlarining qiyosiy xususiyatlari

Davlat	Asosiy baholovchi institut	Yondashuv turi	Asosiy vosita	Natijalarning oshkorligi
Finlandiya	Ta‘lim boshqarmasi (OPH)	O‘zini o‘zi baholash + hamkasbiy baholash	Maktabning yillik hisoboti	Umumlashtirilgan, anonim

Davlat	Asosiy baholovchi institut	Yondashuv turi	Asosiy vosita	Natijalarning oshkoraligi
Singapur	Ta‘lim vazirligi (MOE)	Tashqi audit (SEM)	9 ta kriterial soha	Qisman ochiq
Janubiy Koreya	KICE	Markazlashgan NAEA testlari	6-, 9-, 11-sinflar tanlovli baholash	Mintaqaviy darajada
Germaniya	IQB + yer institutlari	Federal-mintaqaviy monitoring	Ta‘lim standartlariga muvofiqlik	Umumlashtirilgan
Buyuk Britaniya	Ofsted	Davriy inspeksiya	4 ta baholash sohasi	To‘liq ochiq

Taklif etilayotgan integral indeks modeli. Xorijiy tajribalarni tahlil qilish natijasida O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining sifatini baholash uchun to‘rt blokdan iborat integral indeks modelini taklif etamiz. Model tarkibidagi 18 ta ko‘rsatkich quyidagicha taqsimlangan:

birinchi blok — «Resurs va sharoitlar» (og‘irligi 0,20): bir o‘quvchiga to‘g‘ri keladigan xarajat; malakaviy toifaga ega o‘qituvchilar ulushi; raqamli ta‘lim resurslariga ruxsat darajasi; sinf to‘ldirilish koeffitsiyenti;

ikkinchi blok — «Ta‘lim jarayoni sifati» (og‘irligi 0,25): o‘quv dasturi zamonaviyligi indeksi; pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash darajasi; o‘quvchilar bilan individual ishlash koeffitsiyenti; sinfdagi psixologik iqlim ballari; ota-onalarning jarayonga jalb etilganligi;

uchinchi blok — «Ta‘lim natijalari» (og‘irligi 0,35): asosiy fanlar bo‘yicha bilim darajasi milliy baholash natijalari; xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok va natijalar; funksional savodxonlik darajasi; bitiruvchilarning oliy ta‘limga qabul ulushi; maktab bitirish imtihonlari natijalari;

to‘rtinchi blok — «Pirovard ta‘sir» (og‘irligi 0,20): bitiruvchilarning uch yillik ta‘lim traektoriyasi; o‘quvchilar va ota-onalar qoniqish indeksi; o‘qituvchilarning maktabda barqaror ishlash koeffitsiyenti; ta‘lim muassasasining mintaqaviy reytingi.

Ko‘rsatkichlarning og‘irlik koeffitsiyentlari ekspert baholash metodi asosida aniqlanadi va muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqilishi ko‘zda tutiladi. Umumiy integral indeks quyidagi formula bo‘yicha hisoblanadi: $I = \sum (wi \cdot Pi)$, bunda wi — i -ko‘rsatkichning og‘irlik koeffitsiyenti, Pi — i -ko‘rsatkichning normallashtirilgan qiymati (0 dan 1 gacha).

Olib borilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ta‘lim sifatini boshqarishning kvalimetrik parametrlarini ishlab chiqishda oddiy nusxa ko‘chirish yondashuvi samara bermaydi. Xorijiy modellarning har biri o‘z ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va tarixiy kontekstida shakllangan. Masalan, Finlandiyaning o‘zini o‘zi baholash modeli o‘qituvchilarning yuqori professional avtonomiyasi va ijtimoiy ishonch darajasiga asoslanadi; Singapur modeli davlatning kuchli

strategik rejalashtirishga bog‘liq; Buyuk Britaniyaning Ofsted tizimi esa ochiq axborot va ota-onalarning maktab tanlashida faol ishtiroki mantig‘ida ishlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu tajribalarni moslashtirishda bir necha muhim omilni hisobga olish lozim: mintaqalar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar, shahar va qishloq maktablarining turli imkoniyatlari, o‘zbek, rus, qoraqalpoq va boshqa tillarda ta‘lim olayotgan muassasalarning lingvistik xususiyatlari. Shu sababli taklif etilayotgan integral indeks modeli yagona mezonda emas, balki «o‘xshash guruhlar ichida qiyoslash» (like-for-like) tamoyilida qo‘llanilishi lozim.

Kvalimetrik yondashuvning yana bir muhim jihati — uning maqsadini to‘g‘ri tushunishdir. Sifat ko‘rsatkichlarining vazifasi maktablarni jazolash yoki «yaxshi» va «yomon»ga ajratish emas, balki tizimdagi zaif zanjirlarni aniqlash va ularga maqsadli ravishda resurs va metodik yordam yo‘naltirishdir. Ushbu yondashuv Janubiy Koreyaning teng imkoniyatlar granti mexanizmda samarali tarzda amalga oshirilgan va o‘rganishga arziydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, zamonaviy ta‘lim kvalimetriyasi to‘rt darajali (kirish – jarayon – chiqish – pirovard) tuzilmaga ega bo‘lib, uning asosida tizimli yondashuv va evidenciya asosida boshqaruv tamoyillari yotadi. Birgina o‘quvchilar test natijalariga tayanib ta‘lim sifatini baholash metodologik jihatdan cheklangan yondashuv bo‘lib, u zamonaviy talablarga to‘liq javob bermaydi.

Ikkinchidan, rivojlangan davlatlar tajribasi ta‘lim sifatini boshqarishda tashqi baholash va ichki baholashning mutanosib uyg‘unligi muhimligini ko‘rsatadi. Shunga mos ravishda O‘zbekistonda ham ta‘lim sifati inspeksiya mexanizmi bilan bir qatorda maktablarning o‘zini o‘zi baholash institutini faol joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, maqolada taklif etilgan 18 ta ko‘rsatkichdan iborat integral indeks modeli O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim tizimida pilot loyiha sifatida sinovdan o‘tkazilishi, uning natijalari asosida takomillashtirilishi va milliy ta‘lim sifati monitoringining tarkibiy qismi sifatida qabul qilinishi mumkin.

To‘rtinchidan, kvalimetrik monitoring tizimini joriy etish o‘qituvchilar va rahbar kadrlarning ma‘lumotlar tahlili bo‘yicha kompetensiyalarini oshirish bilan birga olib borilishi zarur. Aks holda, yig‘iladigan ma‘lumotlar formal xarakter kasb etadi va real boshqaruv qarorlariga ta‘sir ko‘rsatmaydi.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilayotgan modelni empirik sinovdan o‘tkazish, ko‘rsatkichlar og‘irlik koeffitsiyentlarini Delfi metodi asosida aniqlashtirish hamda integral indeks natijalarini xalqaro qiyosiy baholash ko‘rsatkichlari bilan korrelyasion tahlil qilish rejalashtirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azgaldov G.G., Kostin A.V., Sadovov V.V. Kvalimetriya uchun mutaxassislar. — M.: INFRA-M, 2020. — 320 b.
2. Subetto A.I. Kvalimetriya: nazariya, metodologiya, amaliyot. — SPb.: Astreya-sentr, 2021. — 464 b.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi: www.lex.uz.

4. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 456 p.

5. Sahlberg P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland. — New York: Teachers College Press, 2021. — 288 p.

6. Ng P.T. Learning from Singapore: The Power of Paradoxes. — London: Routledge, 2017. — 192 p.

7. Stufflebeam D.L., Zhang G. The CIPP Evaluation Model: How to Evaluate for Improvement and Accountability. — New York: Guilford Press, 2017. — 371 p.

8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education — A tool on whose terms? — Paris: UNESCO, 2023. — 432 p.

9. Ofsted. Education Inspection Framework. — Manchester: Ofsted, 2023. — 48 p.

10. Inoyatov U.I. Ta‘lim menejmenti va ta‘lim sifati. Toshkent: Fan, 2019. 256 b.

11. Muslimov N.A. Pedagogik kvalimetriya asoslari. Toshkent: TDPU, 2020. 184 b.

12. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta‘lim sifatini baholashning zamonaviy yondashuvlari // Pedagogika va psixologiya muammolari. — 2022. — № 3. — B. 45–52.

13. Scheerens J. Educational Effectiveness and Ineffectiveness: A Critical Review of the Knowledge Base. — Dordrecht: Springer, 2016. — 408 p.

14. Korea Institute for Curriculum and Evaluation (KICE). National Assessment of Educational Achievement: Technical Report. — Seoul: KICE, 2022. — 120 p.

15. World Bank. Learning to Realize Education’s Promise: World Development Report 2018. — Washington, DC: World Bank, 2018. — 240 p.